

Arheološko-istorijska interpretacija ostave rimskog srebrnog novca iz Donjeg Crniljeva

---

Ostava iz Donjeg Crniljeva predstavlja slučajni nalaz od izvanrednog značaja. Sadrži 2225 primeraka rimskog srebrnog novca imperatora u rasponu od Komoda (možda od Antonina Pija?), pa sve do Galijena. Rad predstavlja heurističko-analitičku studiju problema atribucije ove ostave. Arheološkim rekognosciranjem lokaliteta stvorena je pretpostavka da se radi o manjem vojnom utvrđenju – kastelu. Uz to, utvrđeno je postojanje još 8 primeraka novca iz ove ostave. Zaključak je autora da ostava iz Donjeg Crniljeva najverovatnije predstavlja vojničku platu, pokopanu oko 260. godine, pred invazijom Sarmata u Panoniju.

Uvod

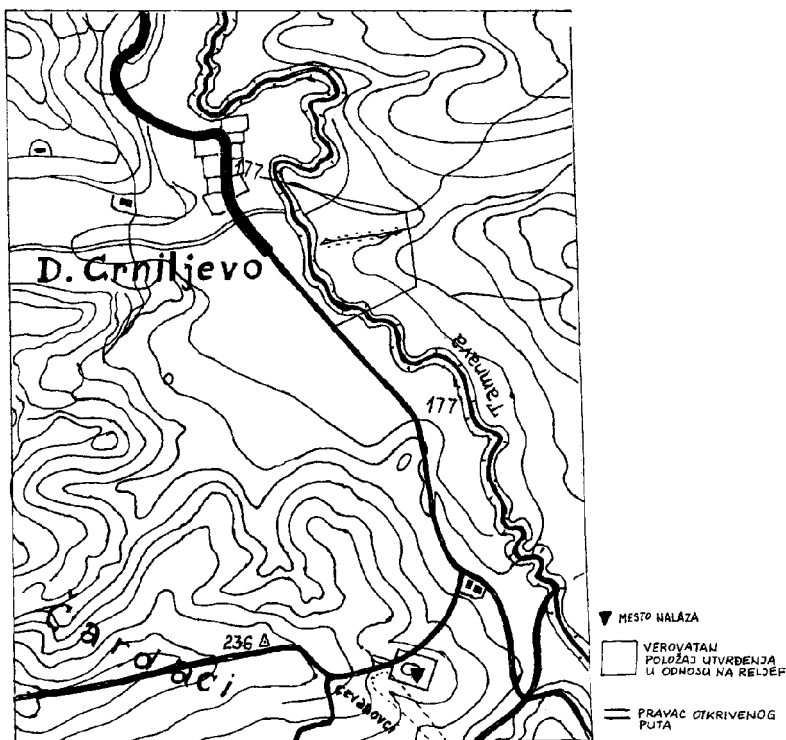
Novac igra vrlo važnu ulogu u ljudskom društvu. Sa osnovnom namenom da služi kao platežno sredstvo pri robno-novčanoj razmeni i vrednosnim transakcijama, nalazi se u svakodnevnoj upotrebi. Pored ove uloge novac ima i značajan epigrafski i umetnički aspekt. Na osnovu ovih kriterijuma koji definišu važnost novca moguće je sagledati i istorijske aspekte vremena iz kog potiču. Samim tim može ukazati i na posledice vojno-političkih dešavanja teritorije gde je pronađen. U kombinaciji sa arheološkim kontekstom otkrivenog novca, tako dobijeni podaci često mogu biti i jedini izvori o istorijskim zbivanjima u nekom području.

Najpotpunije podatke pružaju nam trezorisane i deponovane količine novca. Ti nalazi akumulirani kroz određeni period predstavljaju jednu zakruženu istorijsku celinu. Takve količine novca najčešće su sadržane u takozvanim ostavama skrivnicama. One predstavljaju skupne nalaze novca zakopane u kritičnim situacijama. Razlog skrivanja ostava je zaštita od njenog gubitka. One u najvećem broju slučajeva predstavljaju slučajne nalaze i kao takve najčešće se nalaze udaljene od arheoloških lokaliteta. Samim

---

Katarina Hegner (1978), Beograd, Lamartinova 29, učenica 3. razreda Gimnazije „Sveti Sava“ u Beogradu

Nemanja Mrđić (1978), Beograd, Gandijeva 196, učenik 3. razreda IX beogradske gimnazije

Slika 1.
Položaj lokaliteta u
Donjem Crniljevu,
odakle potiče
ispitivana ostava.

Figure 1.
Setting of the
archaeological site at
Donje Crniljevo.

tim te ostave nemaju svoj arheološki kontekst. U slučajevima kada ostava ima svoj arheološki kontekst moguće je doći do podataka koji direktno ukazuju na događaje vezane za mesta njihovog pokopavanja.

Ostava iz Donjeg Crniljeva predstavlja slučajni nalaz od izuzetnog značaja. Ostava je pronađena prilikom prolećnog oranja 18. aprila 1978. godine, tako što je plug zakačio keramičku posudu ispod površine zemlje i razneo njen sadržaj na prostor 20×3 m u pravcu brazde (Vasiljević, usmeno saopštenje). Tom prilikom na površinu zemlje je izbila određena količina rimskog srebrnog novca, od koje je sačuvano 1668 komada.

Naknadnim arheološkim iskopavanjima na mestu nalaza otkriveno je još 557 primeraka novčića koji potiču iz ove ostave. Ovaj nalaz se danas nalazi u Narodnom muzeju u Šapcu. Po mišljenju M. Vasiljevića postoji mogućnost da je od trenutka pronalaženja ostave pa do njenog uručjenja muzeju izgubljeno između 400-500 primeraka novca iz ove ostave. Nalaz potiče sa lokaliteta Rtovi na mestu zvanom Čardaci. Lokalitet je lociran na poslednjoj kosi planine Vlašić, južno od sela, na desnoj strani puta Koceljeva–Osečina (Vasiljević 1980).

Ovim radom imamo nameru da u arheološko-istorijskom kontekstu pokušamo da definišemo ostavu iz Donjeg Crniljeva i odredimo zbivanja na ovim prostorima u vreme rimske vladavine*.

* Zbog poštovanja autorskih prava nisu prikazani rezultati numizmatičke analize.

Definicija problema; materijal i metode

Interpretacija ostave predstavlja vrlo kompleksan problem, pri čijem rešavanju treba odgovoriti na više pitanja. Da bi se ostava definisala u vremenu i istorijskim zbivanjima, treba utvrditi približan datum pokopavanja, kao i razlog njenog skrivanja. Neophodno je još definisati ko je, zbog čega i na koji način akumulirao toliku količinu novca. Radi što detaljnije interpretacije potrebno je odrediti da li je ostava izolovana, ili prati određeni šablon u odnosu na druge ostave istog horizonta. Korišćena je formalno-komparativna analiza, zasnovana na ispitivanju dela autentičnog materijala, podataka iz literature, dokumentacije kao i ličnom uvidu u katalog numizmatičke analize ostave. Da bi se utvrdio arheološki kontekst ostave izvršeno je rekognosciranje mesta nalaza.

Utvrđivanjem najmlađeg primerka u ostavi čija je godina kovanja identifikovana određuje se *terminus post quem*, odnosno datum posle koga je ostava pokopana. Zatim se taj datum poredi sa istorijskim izvorima, da bi se pokopavanje ostave vezalo za određeni događaj i odredilo približno vreme pokopavanja. Vezivanje za određeni istorijski događaj sugerise mogući razlog skrivanja novca. Takođe, Dobijen je uvid u novčane tokove sredinom III veka.

Opis istraživanja

Tokom jednodnevnog boravka u Šapcu izvršene su konsultacije sa M. Vasiljevićem. Tom prilikom urađen je vizuelni pregled autentičnog materijala, kao i postojećeg kataloga ostave. Tako se došlo do relevantnih podataka potrebnih za formalno-komparativnu analizu.

U nastavku rada izvršeno je rekognosciranje terena. Tom prilikom je intervjuisan Živko Antić, vlasnik njive na kojoj je nalaz otkriven. Pregledom literature utvrđeni su svi značajniji događaji rimske istorije III veka na ovom području, kao i vojno-politička i ekonomska situacija provincija Panonije i Dalmacije. U završnim radovima na projektu identifikovan je novootkriveni novac u Narodnom muzeju u Beogradu. Takođe, upotpunjeni su istorijski podaci i rekonstruisana je karta varvarskog upada.

Rezultati istraživanja

Pregledom autentičnog materijala (2225 primeraka rimskog srebrnog novca) i postojeće dokumentacije ove ostave u Narodnom muzeju u Šapcu, ustanovljeno je da se radi o periodu u rasponu od Komoda (177–192) do Galijena (253–268). Nalaz sadrži 37 primeraka denara (1.66 % ostave) dok ostatak čine antoninijani. Najstariji primerak čini denar imperatora Ko-

moda, a najmlađi je jedan antoninijan Valerijanovog sina cezara Saloninusa. Poslednji primerak koji je datiran u vreme vladavine imperatora Galijena iskovan je 256. godine. Ta godina, kao poslednju sigurno utvrđenu, uzeta je kao *terminus post quem*.

Zastupljenost vladara pokazala je da u ostavi nema novca protivcareva, što može biti značajno za interpretaciju. Statistički pregled po vladarima ukazao je na to da je najveći deo ostave nastao u periodu posle 251. godine. Na osnovu kataloga je utvrđeno da se ostava sastoji od novca koji su kovali 31 vladar i član vladarske porodice (tabela 1):

Tabela 1. Nepotpuni pregled ostave iz Donjeg Crniljeva po vladarima

Vladar	Zastupljenost [%]
Lucius Aelius Aurelius Commodus (177–192)	0.04
Iulia Domna, žena Septimija Severa	0.22
Marcus Antoninus Gordianus III (238–244)	10
Marcus Iulius Philippus I (244–249)	6.8
Marcus Iulius Philippus II (247–249)	1.84
Publius Licinius Valerianus (253–260)	23
Mariniana, žena Valerijana	0.6
Publius Licinius Gallienus (253–268)	15
Cornelia Salonina, žena Galijenova	11.7 %
Saloninus Valerianus*, cesar (256–260),	0.04
Neidentifikovani	0.4 %

*U literaturi se sreće i podatak da je Saloninus proglašen za cezara 258. godine (Alfoldy 1956) što navodi na pomeranje *terminus post quem*-a i ide u prilog našoj interpretaciji.

U ostavi je takođe zastupljen novac Septimija Seveyra, Karakale, Publija Septimija Gete, Aleksandra Severa, Trajana Decija, Trebonijana Gala, Valerijana II, Elagabala, Herenije Etruscile itd. Vizuelnim ispitivanjem uvideli smo da na novcu nema većih kako fizičkih tako ni hemijskih oštećenja. Iako se radi o inflatornom novcu koji sadrži manji udeo plemenitih metala, njegova očuvanost je visoka, što pokazuje i činjenica da samo devet primeraka nije identifikovano zbog nečitljivosti. Sistematskim pregledom kataloga proračunata je procentualna zastupljenost određenih kovnica. Procentualna zastupljenost kovnica u ostavi je sledeća (tabela 2):

Tabela 2. Procentualna zastupljenost kovnica u ostavi

Kovnica	Zastupljenost [%]
Roma	58.6 %
Antiochia	8
Mediolanum	28(?)
Viminatium	3(?)
Lugdunum	2
Neidentifikovano	0.4

U cilju preciznije interpretacije izvršeno je rekognosciranje dela atara sela Donje Crniljevo. Na fotografijama i video traci zabeležen je izgled lokaliteta. Mesto se nalazi na uzvišici sa dobrim strategijskim položajem koji dominira nad dolinom reke Tamnave i potoka Cevanovci. Na zapadnoj strani lokaliteta usečena je duboka jaruga koja ovaj plato čini praktično nepristupačnim sa te strane. Jedini povoljan pristup nalazištu je sa severne strane. U tom pravcu je vodio i rimski put koji je otkriven. Negde dalje se verovatno povezivao s komunikacijom koja je vodila od Domavie ka Sirmiumu. Na samoj njivi gde je ostava otkrivena, kao i na okolnim njivama, konstatovano je prisustvo veće količine rimske keramike. Locirano mesto nalaza ostave. Sudeći po mestima gde su bile tamne mrlje na zemljištu, prema opisu vlasnika imanja, verovatno se nije nalazila unutar i jedne građevine. Te mrlje su do te mere tamne da ih Ž. Antić opisuje kao velika ognjišta. Pretpostavlja se da su to građevine koje su srušene ili su izgorele. Takođe po njegovom iskazu nešto niže od njegove njive, na preseku zemljišta mogu se uočiti tragovi čvrstog zida. To bi eventualno mogli biti bedemi utvrđenja (?). Na žalost, ti ostaci nisu ispitani.

U toku razgovora sa vlasnikom otkriveno je da on poseduje 8 primeraka srebrnog novca iz ove ostave, kao i neke druge predmete pronađene na lokalitetu (visak i mali teg). Ovaj intervju je zabeležen na video traci. Uz njegovu saglasnost taj novac je i snimljen. Među njima se nalazi 1 denar Antonina Pija, 1 denar Julije Mamee Auguste, 1 neidentifikovani denar (?) sa likom žene i antoninijani: 3 Filipa, 2 Gordiana. Ovo je vrlo značajan podatak koji delimično menja karakteristike ostave. Zbog novoidentifikovanih 8 komada nepoznatih M. Vasiljeviću sadašnji broj poznatih primeraka ostave je 2233. Broj denara je povećan na 40. Raspon ostave po vladarima odnosno terminus ante quem, biva pomeren identifikacijom novčića Antonina Pija (138–161). Time bi raspon vladara sada poznatih primeraka bio od Antonina Pija do Galijena. Sve novootkrivene primerke novca autori su identifikovali po RIC-u (Roman Imperial Coinage) u toku rada u Narodnom muzeju u Beogradu.

Identifikovani primerci novca su:

1. FILIP I (244–249)

Av. IMP M IVL PHILIPPVS AVG; bista Filipa I sa zrakastom krunom na glavi, na desno.

Rv. EQVITAS AVGG; Ekvitas stoji na levo drži terazije i rog izobilja (sl. 2).

RIC IV, 3.71, (27b)

Rim (244–247)

Ar. antoninijan

R = 22.9 mm t = 3.93 g

Slika 2.
Identifikovani
primerak novca
Filipa I (Popović
1990).

Figure 1.
An indetified coin of
Philip I.

2. JULIJA MAMEA (majka Severa Aleksandra)

Av. IVLIA MAMAEA AVG; bista Julije Mamee sa dijademom na glavi, na desno.

Rv. FELICITAS PUBLICA; Felicitas stoji na levo, drži kaducej i oslanja se na stub (sl. 3).

RIC IV, 2.98, (338)

Rim (222–235)

Ar. denar

R = 20.5 mm, t = 2.96 g

3. GORDIJAN III (238–244)

Av. IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG; Bista Gordijana sa zrakastom krunom na glavi, na desno.

Rv. AEQVITAS AVG (G?); Ekvitas stoji na levo i drži terazije i rog izobilja.

RIC IV, str. 22 (br. 63); RIC IV, str. 39 (br. 230)(?)

Rim (240)

Ar. antoninijan

4. FILIP I (244–249)

Av. IMP M IVL PHILIPPVS AVG; bista Filipa sa zrakastom krunom na glavi, na desno.

Rv. ROMAE AETERNAE; Roma sedi na stitu na levo drži Viktoriju i skiptar.

RIC IV, str. 73 (br. 44b)

Rim (244–247)

Ar. antoninijan

5. FILIP I (244–249)

Av. IMP M IVL PHILIPPVS AVG; bista Filipa sa zrakastom krunom na glavi, na desno.

Rv. LAETIT FVNDAT; Leticija stoji na levo i drži venac i kormilo.

RIC IV, str. 72 (br. 36b)

Rim (244–247)

Ar. antoninijan

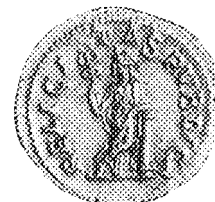
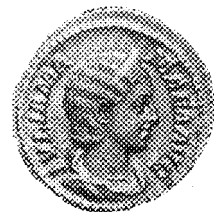
6. ANTONIN PIJE (138–161)

Av. ANTONINVS PIVS AVG BRIT (?); glava imperatora sa lovorovim vencem, na desno.

Rv. MONETA AVG; Moneta stoji na levo drži terazije i rog izobilja. Nije zabeležen U RIC-u. Aversna legenda slična varvarskom kovanju (?), a revers isti kao kod RIC III, str. 35 (br. 76a,b).

7. NEIDENTIFIKOVANA AUGUSTA

Av. AVGVSTA; poprsje devojke na desno.

Slika 3.
Identifikovani denar
Julije Mamee
(Popović 1990).

Figure 3.
An identified coin of
Iulia Mamaea.

Rv. ženska figura sedi na levo, desna ruka ispružena (deo aversa i reversa je izlisan tako da je legenda možda izbrisana).

Ar. denar

8. GORDIJAN III (?)

Av. NEČITAK; poprsje imperatora sa zrakastom krunom na glavi, na desno.

Rv. AEQVITAS AVG; Ekvitas stoji na levo drži terazije i rog izobilja

Ar. antoninijan

Diskusija i zaključak

U prvoj polovini III veka tzv. Dunavski limes, kao i samo Balkansko poluostrvo, postaje prostor od neuporedivog značaja za rimsku državu. Zbog čestih provala varvara na ovim teritorijama stalno su bile koncentrisane velike vojne snage. U tom burnom periodu istorije one će ne samo braniti granice, već će imati i značajan uticaj na unutrašnja vojno-politička dešavanja. Da bi se ta vojska, inače plaćenička, održala pod kontrolom velike sume novca slivale su se na ovu teritoriju. Kako je vojska plaćana uglavnom srebrnim „vojničkim novcem nekada su čak i cele emisije kovnica odlazile na njihove plate.

Pošto za istoriju III veka ne postoje savremeni izvori to veoma otežava rad. Kasnija dela hroničara IV i V veka zbog te nejasne situacije daju jako malo podataka. Naročito vreme između 256. i 260. predstavlja mračni period rimske istorije o kome skoro da i nemamo informacija. Stoga su ostave novca jedini svedok varvarskih upada i dubine njihovih prodora (Borić-Brešković 1994).

Postoje indikatori koji ukazuju na veliki upad varvara u ovom periodu, ali o njemu ne postoje još nikakvi sigurni podaci. Velik broj ostava govori o njegovoj veličini i značaju za provinciju Pannoniu. One nam takođe daju podatke i o približnom vremenu napada. Na žalost one nam ničim ne ukazuju o tome ko je taj napad izveo.

O ovom periodu u kome je ostava pokopana postoji mnogo pretpostavki ali ni jedna od njih nije dokazana niti ju je moguće za sada dokazati. Razne hipoteze autora često negiraju jedna drugu. Za neke od poznatih događaja vezuje se po nekoliko datuma čiji je raspon i po 1-2 godine. Istoričar A. Mocsy u svom delu „Pannonia and Upper Moesia (1974) jednostavno odbija da komentariše ovaj period jer nema činjenica kojima bi moglo bilo šta da se tvrdi. Takva situacija je veoma otežala rad na ovom projektu i stvorila niz problema koji su iz tog razloga s velikom mukom rešeni.

Zna se da je sredina III veka vreme intenzivnih varvarskih upada. Galijen vodi čak pet ratova sa Germanima između 254. i 259. godine. 254. gotaska najezda preći Grčkoj, a Markomani prolaze kroz Panoniju sve do Ravene u Severnoj Italiji. U isto vreme Kvadi i Jazigi prodiru ka Meziji, a 257. Karpi su u napadu na Dakiju. Pored svih ovih teških borbi Rimljani su suočeni sa neprestanim ratovima na istoku gde gube velike teritorije i važne gradove.

Usled Galijenove naklonjenosti zapadnim provincijama, Rajnski limes dobija prioritet što i sam imperator potvrđuje svojim prisustvom. 257. on premešta kovnicu iz Viminatiuma u Cologne (*Colonia Agrippinensis*). Komandanti koje on šalje ne uspevaju dobro da organizuju zaštitu dunavskog limesa. Između ostalog odavde bivaju predислоcirane mnoge bolje jedinice na druga ugrožena područja. Sve u svemu takva situacija je izuzetno oslabila odbrambenu moć Panonije i balkanskih provincija što će doći do izražaja u godinama koje su nailazile.

Dalji tok u istorijskim zbivanjima nakon 257. godine predstavlja period velike krize u rimskoj imperiji. Cim je carska vlast bila uzdrmana smrću Valerijana 259. godine, dolazi do kratkotrajnog uzurpiranja vlasti od Ingenuusa. Međutim on odmah posle posedanja Sirmiuma biva poražen i ubijen kod Murse. Nije zabeleženo da je kovao novac. Uprkos tome nezadovoljstvo vojske nije opalo. Odmah zatim trupe u Panoniji proglašavaju Regalijana za cara. Iste godine dolazi do velike invazije Alemana (Germana) u Galiju i Severnu Italiju.

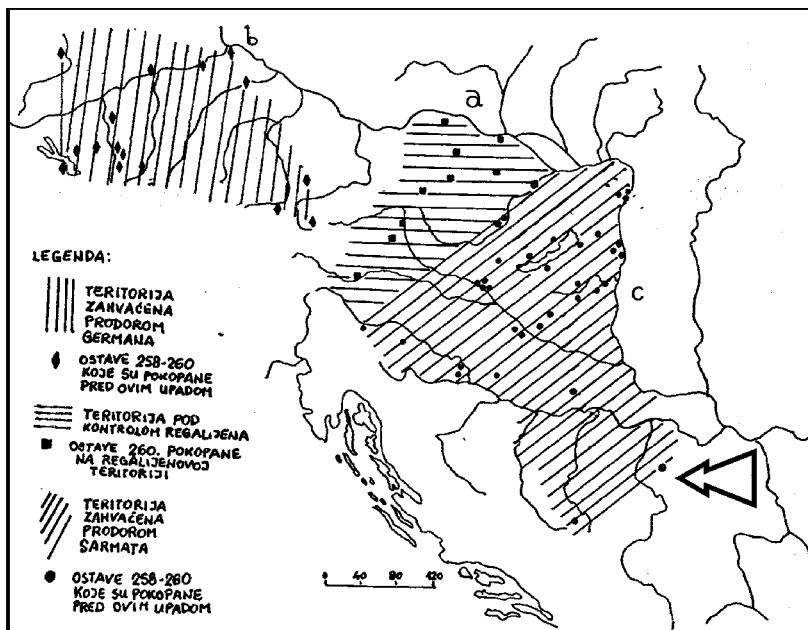
Međutim za nas je mnogo značajnija istovremena najezda Sarmata (Roxalana) koji prodiru kroz Panoniju sve do centralne Dalmacije. O tom upadu svedoče nam čak 33 ostave koje su se nalazile na putu njihovog prodiranja.

O dubini njihovog prodora ukazuje nam niz ostava koje su linijski grupisane duž reke Save (Krog, Beltinci, Dravlje, Donje Ponikve, Kurilovec, Podvornica, Prepušnica, Garčin). Sve ovo su civilne ostave sa malim brojem poznatih primeraka. S obzirom da je ostava iz Podastinja duboko uvučena u teritoriju Dalmacije pretpostavlja se da su Sarmati dolinom reke Bosne (?) stigli do ovih krajeva. To je ujedno i krajnji domet njihovog upada južno od Save. (?)

U ovom istorijskom kontekstu ostava iz Donjeg Crniljeva predstavlja najistočniju tačku do sada poznatu do koje su Sarmati mogli prodreti dolinom reke Drine (sl. 4).

Važno je pri analizi osvrnuti se i na monetarnu situaciju u kojoj se nalazilo Rimsko carstvo. Ovo je vreme u kome finansijska kriza počinje da hvata zamah. Novac naglo gubi vrednost. U drugoj polovini III veka srebrni novac sve više postaje običan bronzani novac sa srebrnom prevlakom (suberat). Inflacija je počela još u vreme imperatora Karakale.

Slika 4.
Karta ostava rimskog novca sredinom III veka, sa označenim zonama varvarskih upada. Strelica pokazuje moguće proširenje oblasti zahvćene prodorom Sarmata.
(Modifikovano prema Demo 1983: 322)

Figure 4.
Depots of Roman coins in the middle of the 3th century AD. Areas of barbarian intrusions are marked. The arrow shows a possible area of Sarmatian intrusion.

To se manifestovalo time što već u njegovo vreme denar ima samo 40% srebra. On uvodi 215. novu vrstu srebrnog novca – antoninijana. Antoninijani su trebali da budu čvrsto platežno sredstvo. Međutim procenat srebra u njima je još brže opadao da bi se posle Galijena spuštao čak i do 2%. Cirkulacija denara zvanično je prestala oko 244. u vreme imperatora Gordijana III, ali su oni i dalje zadržali važnu ulogu u monetarnom sistemu. Denar se kao daleko snažnija novčana jedinica javlja i u vreme najjače upotrebe antoninijana što može zahvaliti samo visokom procentu srebra u odnosu na noviji novac.

Datiranje ostave je utvrđeno na osnovu poslednjih primeraka imperatora Galijena i cezara Saloninusa. Poznato je da je najmlađi novac iskovan 256. godine.

Zbog izostanka novca uzurpatora realno je pretpostaviti da je ostava pokopana pre 259. Međutim u periodu od 256. do 260. nije zabeležen nijedan događaj koji bi mogao prouzrokovati sklanjanje novca. Takođe ne postoji ni jedna ostava iz ovog vremena sa kojom bismo mogli povući analogiju. Na osnovu toga smatra se da je ostava sakrivena kasnije.

Postoji mogućnost da se ovde radi o još nepoznatom upadu varvara ili nekoj drugoj krizi u ovom periodu. Ali kako ne možemo ništa sa sigurnošću da tvrdimo u ovom radu smo se držali onoga što je bar delimično poznato.

Trenutno ne raspoložemo preciznim podacima o upadu Karpa u Daciju koji je suzbijen oko 257. od kada Galijen nosi titulu „Dacius Maximus“. Ne znamo koliko su duboko oni prodrli, a s obzirom da se ovi prostori

nalaze dosta udaljeni od granica provincija ne možemo se usuditi da bez ikakvih informacija ostavu vežemo za ovaj događaj. Napad tolikih razmera morao bi ostaviti više tragova i podataka.

Ne može se ignorisati pretpostavka da je ostava sklonjena zbog unutrašnje vojno-političke situacije. Panonija koja je bila pobunjena i Mezija koja je pristala uz uzurpatore kao klešta stežu ove prostore. Samim tim pokopavanje ostave moglo je biti prouzrokovano strahom od protivcareva. U suprotnom čak ukoliko je vlasnik i bio pristalica uzurpacije razlog može biti strah od odmazde koju su vršili kazneni odredi britanskih i rajnskih legija nad pobunjeničkom vojskom i stanovnišvom (Mirković 1982).

S obzirom da u ostavi nema novca protivcareva može se pretpostaviti da vlasnik ovog novca ili nije bio njegov pristalica ili da nije stigao da dođe do njegovog novca pre nego što je ostava pokopana. Vredno je zapaziti da čak postoje velike količine novca tadašnjih legalnih vladara (čak 23% Valerijana, 15 % Galijena) što nikako ne ide u prilog suprotnim pretpostavkama.

Na osnovu ove analize zaključuje se da je ostava bila pokopana krajem 259. ili u prvoj polovini 260. godine*.

Na taj način se ostava može vezati za veliki upad Roksalana (Sarmata). Njihov se upad može približno pratiti na osnovu drugih ostava ovog horizonta. To je najverovatniji uzrok sklanjanja ove riznice čime ona dobija još veći značaj. Po ovoj pretpostavci ovaj nalaz bi označavao najistočniju tačku njihovog prodora.

Po mišljenju M. Vasiljevića ovo je civilna ostava koja potiče sa ville rusticae koja bi se nalazila na mestu nalaza. Ova pretpostavka se nikako ne bi mogla u potpunosti odbaciti. Teren bi zaista bio povoljan za njeno postojanje. Velika prostranstva plodnog zemljišta i blizina reka daju podršku toj hipotezi. Okolni lokaliteti bi mogli odgovarati klasičnom rasporedu srednje ville rustice. U tom kontekstu mesto nalaza bi odgovaralo lokaciji veleposedničkih zgrada koje bi imale i eventualnu zaštitu u vidu bedema. (?)

Međutim, u toku našeg rekognosciranja došlo se do drugačijeg zaključka. Na osnovu ovog ispitivanja terena smatra se da je lokalitet na mestu karakterističnijem za kastel (burgus?). Ta mogućnost izneta je još znatno ranije prilikom prethodnih rekognosciranja (rekognosciranja M. i D. Garašanin 1949 i A. Starovića 1989. godine).

Došlo se do zaključka da je ostava bila pohranjena unutar bedema utvrđenja. Vlasnik je skrenuo pažnju na to da je zemlja u kojoj je pronađen novac znatno svetlija od okolne. Takođe približno je utvrđen položaj fleka izuzetno tamne mrke zemlje sa mogućim znacima paljevine. Za njih se pretpostavlja da su tragovi objekta. Stoga se može pretpostaviti da je ostava pohranjena u dvorištu ili vrtu.

* M. Vasić u Glasniku SAD 2 (Vasić 1985) datira ostavu u 254. godinu, što ne odgovara nama raspoloživim podacima. U ostavi postoji novac koji je precizno datiran u 256. godinu (prema katalogu M. Vasiljevića).

Važno je uočiti i položaj ostave i verovatnog utvrđenja u odnosu na važne komunikacije. Na osnovu rekonstrukcije komunikacija valjevskog kraja u rimskoj epohi vidi se da Donje Crniljevo leži na putu koji prolazi kroz distrikt *Argentariae Pannonicae et Dalmaticae*. Taj put vodi od važnih rudnika kao što je *Domavia ka Sirmiumu i Viminatiumu*. Samim tim bi i utvrđenje koje bi se ovde negde nalazilo imalo veliku važnost. Nalaženje netaknute ostave može indicirati da je ta fortifikacija neposredno posle pokopavanja nalaza bila uništena.

U prilog hipotezi o ostavi u utvrđenju govori činjenica da u prečniku od 1 km postoji mnogo njiva na kojima se javlja keramika i mestimično tragovi temelja (?). To mogu biti naselja oko kastela što je tipično za ono vreme. Veći broj *villa rustica* na tako maloj teritoriji je praktično nemoguć jer ne bi imale dovoljno ekonomskog prostora za privređivanje. Takođe po lociranju *villa rustica M. Vasića* njihov položaj je obično pored reka kako bi levo i desno bile njive za obradu (Vasić 1985). Važno je obratiti pažnju na put koji je karakterističnog rimskog preseka. Kako je u to vreme uglavnom vojska gradila puteve tog tipa ova činjenica ne bi išla u prilog lociranju *ville rustice*. Poređenjem ove ostave sa vojničkom ostavom iz *Jablanice* (Vasić 1967) uočava se velika sličnost u njihovom sastavu. Količina novca je skoro identična. Zastupljenost njihovih najstarijih primeraka kao i primeraka od *Gordiana III* do *Volusiana* ukazuje na isti način nastanka.

Nameće se pitanje da li je ovo ostava samo jednog vojnika ili se radi o pripremljenim vojničkim platama koje nisu stigle da budu isplaćene zbog ratnih operacija. Postoji mogućnost, mada je verovatnoća mala da se radi o siromašnjoj kasi utvrđenja. U to vreme najbrži način za sticanje novca je bila vojna služba i vrlo je verovatno da se svaka veća količina novca nalazila u posedu vojske.

Analizom sastava ostave po vladarima zaključuje se da je nastala u relativno kratkom vremenskom periodu od oko 18 godina između 238. i 256. godine. Više od 85 % novca sakupljeno je u tom vremenu. Izuzetno mali broj primeraka od pre 238. ne ukazuje na aktivno sakupljanje. To ukazuje da se radi o jednoj osobi koja je štedela tokom svoje vojničke karijere. Ova osoba je verovatno najviše stekla pri kraju svoje vojničke službe što takođe može biti i pokazatelj napredovanja. To se može potkrepiti činjenicom da je više od 60 % novca iskovano između 251. i 256. godine.

Platevojnika su za ono vreme bile izuzetno velike. Nije nam poznato koliko su tačno iznosile u vreme kojim se ovaj rad bavi. Poznato nam je da je plata legionara od Avgusta kada je bila 225 denara stalno rasla da bi pod *Karakalom* iznosila 750 denara. (Watson, 1956: 332) Celokupna plata iako je delimično bila isplaćivana u naturi, omogućavala je vojniku da za relativno kratko vreme sakupi znatnu količinu novca. Međutim ove brojke važe za legije. Na ovom mestu, koje je ovoliko udaljeno od limesa,

nikako se ne bi mogla očekivati legijska jedinica. Vojnik pomoćnih jedinica imao je manju platu i nije imao povlastice prilikom otpuštanja u vidu novčane naknade ili zemljišta. Primanja u jeku ove inflacije nije moguće odrediti. Ipak može se sigurnošću pretpostaviti da poznavajući rast plata do Karakale, bila veoma visoka, a mogla se i drastičnije uvećavati nakon promene novca (denar-antoninijan). Ako se još uzme u obzir i činjenica da su vladari prilikom dolaska na presto davali bonuse, ovolika količina novca mogla se veoma lako sakupiti. Čini nam se malo nesigurnom tvrdnja da je vojnik pri promeni vladara mogao da primi i po 5000 antoninijana (Petrović 1931). Međutim, ukoliko bi to bilo tačno, to bi moglo podržati našu teoriju o vojničkoj ušteđevini.

Pretpostavka da se radi o kasi utvrđenja ne čini nam se toliko verovatnom zbog relativno male količine novca i zbog prisustva denara. Vojnička kasa bi morala sadržati uglavnom novac iz još kraćeg vremenskog perioda i to primerke kasnijih vladara. Hipoteza da se radi o vojničkim platama je realna jer je količina novca dovoljna da se njom isplati sezonska (četvromesečna) plata za manju jedinicu vojske. Međutim, i ovde se ne bi uklapalo prisustvo denara, jer je njihova cirkulacija zvanično prestala još oko 244. te se nisu nalazili u službenom prometu. Mali broj denara u ostavi daje nam podatak po kome se sa sigurnošću može tvrditi da ostava nije bila sakupljana u cilju neke novčane ili trgovačke špekulacije.

Stoji i pretpostavka da se radi o villi rustici, ali o tome ne možemo raspravljati bez opširnijih terenskih istraživanja. Sa izvesnom sigurnošću, na osnovu izloženog, možemo samo tvrditi da je novac vojničkog porekla. Čak i da se radi o villi rustici, pretpostavljamo da se radi o ostavi veterana. Mišljenja smo da se ipak radi o vojnom objektu u kojem je pohranjena ostava, mada se ova pretpostavka bazira samo na rekognosciranju koje pokazuje dobar strateški položaj ovog lokaliteta, kao i postojanje u bližjoj okolini lokaliteta iz ovog perioda.

Pri određivanju tipa ostave korišćena je tipologija M. Vasića (Vasić 1990). Na osnovu nje ostava bi pripadala takozvanom „zatvorenom“ tipu. Taj tip inače karakteriše kratak vremenski period sakupljanja sa malo ranijih primeraka. One su obično skrivane pred raznim opasnostima. Ostave ovog tipa su najčešće vojničke plate pokopane pored puteva i na nepristupačnijim mestima. Značajne su jer odslikavaju trenutnu cirkulaciju u kraćim vremenskim razdobljima. Ovaj opis inače u potpunosti odgovara ostavi iz Donjeg Crniljeva. Naravno, sve ove pretpostavke će biti u budućnosti potvrđene ili opovrgnute sistematskim arheološkim iskopavanjima lokaliteta kojima će biti utvrđeno koji se objekat tu nalazio.

Pristizanje novca na ovu teritoriju ukazuje na izuzetno veliku ekonomsku povezanost sa zapadnim delom države. Čak 89 % novca potiče iz kovnice Roma, Mediolanum i Lugdunum. Karakteristično za ovu ostavu je jako velika zastupljenost kovnice Mediolanum* koja čini čak 1/4 nalaza.

* Oko produkcije kovnice Mediolanum postoje izvesne nesuglasnice, tako da deo novca koji se ovde vodi po toj kovnici može poticati iz kovnice Viminatium. Takvi slučajevi su tabeli 2 naznačeni upitnikom.

Zanimljivo za sve ostave ovog horizonta je da sadrže mali procenat kovnice iz Antiohije koja baš u III veku ima najveći produkcionu zamah. (Borić-Brešković 1994). Razlog tome treba tražiti u teškim ratovima na istoku kao i kasnijem gubitku Antiohije koja je bila glavni snabdevač novcem istočnih armija.

Još jedna zanimljiva specifičnost ove ostave je da sadrži čak više od 30 primeraka novca koji nisu zabeleženi u RIC-u (Roman Imperial Coinage). Uostalom i jedan od novčića koje mi ovom prilikom publikujemo (Antonina Pija) nije zabeležen u ovom katalogu i verovatno predstavlja jedan od rariteta u numizmatici. Interesantan je i primerak cezara Saloninusa koji je dosta redak u našim ostavama.

Ostava iz Donjeg Crniljeva predstavlja unikat u ovom horizontu ne samo zbog svojih numizmatičkih noviteta i retkosti, već i zbog informacija koje nosi. Nalaz važi kao glavni izvor za determinisanje istorijskih zbivanja. U ovom slučaju to je prodor Sarmata. Ova ostava time preciznije definiše granice njihovog upada. Ovo je ujedno najveća ostava ovog horizonta. Sve ove činjenice govore njenoj velikoj vrednosti.

Ovome izuzetno važnom nalazu do sada je poklonjena vrlo mala pažnja. Nadamo se da će ovaj rad i publikovanje ostave M. Vasljevića promeniti takvo stanje stvari.

Zahvalnost. Zahvaljujemo se na pomoći i saradnji M. Vasiljeviću i M. Ceroviću, arheolozima Šabačkog Narodnog muzeja kao i A. Jovanoviću profesoru Filozofskog fakulteta u Beogradu.

Literatura

- [1] Alföldy, A. 1956. The Crisis of the Empire (A. D. 249-270). U: *Cambridge Ancient History*, vol. XII (The Imperial Crisis and Recovery A. D. 193-324). Cambridge: Cambridge University Press, str. 165-231.
- [2] Borić-Brešković, B. 1994. Tokovi srebrnog novca u predrimskom i rimskom periodu. U: *Antičko srebro u Srbiji* (ur. J. Jevtović). Beograd: Narodni muzej, str. 33-45.
- [3] Carson, R. A. G. 1971. *Coins Ancient, Medieval & Modern*, vol. I (Coins of Greece and Rome). London: Hutchinson.
- [4] Demo, Ž. 1983. Munzfunde aus der Zeit Gallienus im Gebiet Zwischen den Flusen Sava und Drava. *Arheološki vestnik*, XXXIII: 258-498.
- [5] Dušanić, S. 1961. Novac kolonije Viminacijuma i datumi rimske istorije sredine III veka. *Starinar*, XII: 141-53.
- [6] Isailović, M. 1989. *Valjevo i okolne oblasti u srednjem veku*. Valjevo: Narodni muzej Valjevo.

- [7] Jež, Ž i Starović, A. 1994. Arheološki lokaliteti i nalazišta u valjevskom kraju. U: *Valjevac, veliki narodni kalendar za prostu 1994*. Valjevo: Valjevac, str. 369-81.
- [8] Mattingly, H. i Sydenham, E. A. 1962. *Roman Imperial Coinage*, vol. III (Antoninus Pius to Commodus). London: Spink and Son.
- [9] Mattingly, H., Sydenham, E. A. i Sutherland, C. H. 1962. *Roman Imperial Coinage*, vol. IV, part III (Gordianus III to Uranius Antoninus). London: Spink and Son.
- [10] Mirković, M. 1982. Centralne balkanske oblasti u doba poznog carstva. U: *Istorija srpskog naroda I*. Beograd: Srpska književna zadruga, str. 89-105.
- [11] Mocsy, A. 1974. *Pannonia and Upper Moesia*. London & Boston: Rotledge & Kegan Paul.
- [12] Petrović, J. 1931. Rimsko blago iz Smedereva. *Starinar* III, knjiga 6: 32-77.
- [13] Popović, V. (ur.) 1990. *Tri numizmatička legata Univerziteta u Beogradu*. Beograd: Centar za arheološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
- [14] Vasić, M. 1968. Ostava iz Jablanice (Kupci). *Starinar*, XVIII (1967): 62-82.
- [15] Vasić, M. 1985. Mačva i Podrinje u rimsko doba. *Glasnik SAD*, 2: 124-41.
- [16] Vasić, M. 1990. *Nalazi rimskog bronzanog novca IV i V veka iz municipijuma Horreum Margi (Čuprija)*. Beograd: Arheološki institut i Vojni muzej.
- [17] Vasiljević, M. 1980. Rekognosciranje Podrinja. *Arheološki pregled*, 21: 205-28.
- [18] Watson, G. R. 1956. The Pay of the Roman Army. *Historia*, 5: 332.

Katarina Hegner i Nemanja Mrđić

An Archaeological and Historical Interpretation of Roman Silver Coins in Depot of *Donje Crniljevo*

The discovery of the depot in Donje Crniljevo was accidental. During spring plowing in 1978 more than 2700 silver Roman imperial coins were found in the field called Rtovi . It is estimated that about 400-500 coins were lost until the depot reached a museum.

The depot is partly investigated in National Musum in Šabac. It is determined that there were precisely 2225 coins with a span of rulers from Commodus (177-192) to Gallienus (253-268). It is established that there were 37 denarius in the depot (1.7 %). The rest of coins were from Antoninian s period. The last piece in the depot is the coin from caesar Saloninus period (256 A. D.) On the basis of these data, it might be determined at what time the money had been hidden. Also, the percentage

of coins from different mints was determined (Table 2). After visual examination, it was concluded that coins had not been in circulation for long. They were in excellent condition, without any physical or chemical damage.

Additionally, a field survey revealed that Z. Antić (the owner of land on which the depot had been discovered) possessed eight silver coins, belonging to the same depot. One of those pieces was identified as a coin of Antoninus Pius (138-161). Hence, the final number of known coins from this depot was 2233, and the span of rulers was expanded (Antoninus Pius-Gallienus).

On the basis of depot analysis we could establish a range and time of the monetary intrusions. Also, we dated the depot in 260 A. D. (the time of Ingenuus' mutiny and usurpation of Regallienus). A fear from this contra emperor could have been a reason for establishing the depot. Another possibility might have been a great invasion of Sarmats in Pannonia. The comparative analysis with other depots could probably reveal the border of their intrusion. The depot was probably hidden from the Roxalans (Sarmats) who had invaded Pannonia. In this way, the depot from Donje Crniljevo might represent the least known point in the East they had reached in their invasion.

It might be assumed that some Roman soldier had hidden his wages in the depot. A discovery of the depot supported a hypothesis that Crniljevo had been a military fortress during the Roman empire.

